

Kitap Değerlendirme

ORTA VE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN TARİHİ ALT YAPISI

Münteha Gül Akmaz*

Necati Demir, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı*, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, XIII+232 s.

Son zamanlarda başta Orta ve Doğu Karadeniz olmak üzere Karadeniz'in dili, tarihi ve kültürü üzerine çalışmalar gözle görülür bir artış göstermiştir. Orta ve Doğu Karadeniz'in etnik yapısı, kültür farkı her zaman tartışma konusu olmuş, son zamanlarda bu durum siyasî bir yapı kazanmıştır. Özellikle her ülkede teşkilatlanmış yüz yetmişin üstündeki Pontus dernekleri ve bunların faaliyetleri, Yunanistan'ın sözde Ermeni soykırımı iddiasından sonra sözde Rum soykırımı iddiasını ortaya atması ve bu soykırım kararının Amerikanın çeşitli eyaletlerinde kabul edilmesi gibi olaylar Karadeniz'e dikkatleri çekmiştir. Ayrıca bölgenin etnik yapısı hakkındaki çok farklı görüşler, birçok bilim adamının ilgisini buraya yönlendirmiştir. Karadeniz'in tarihi ile ilgili son

zamanlarda çıkan en önemli yayınlardan biri 2004 yılında Serander Yayınevi tarafından basılan İbrahim Tellioglu'nun Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'deki Türkler adlı kitabıdır. Bu kitaptan hemen bir yıl sonra diyalektolog olan ve Karadeniz'i birçok bilimsel gezi vesilesiyle dolaşan Necati Demir'in bölgenin tarihi alt yapısını konu alan kitabı yayımlanmıştır.

Bir diyalektoloji uzmanının, yöresel incelemelerde sağlam verilere ulaşması için kısmen antropoloji ve tarih bilmesi gerekir. Bazı dilsel verileri yorumlamak farklı disiplinlere başvurmayı zorunlu kılar. Yaklaşık on yıldır Orta ve Doğu Karadeniz'de saha araştırması yapan Demir de buranın tarihi ve antropolojik durumu hakkında çalışmış, bunu bir diyalektolog gözüyle Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı adlı kitabında yorumlamıştır. Bu sebeple yazarın kaleme aldığı bu çalışma tarih ve dil çalışmalarından farklılık arz eder.

Demir'e göre "Bir milletin hiçbir zaman değişmeyecek iki ilkesi olmalıdır: Birincisi kendi tarihini kendisi yazması ikincisi ise diline çok dikkat ve özenle sahip çıkmasıdır.", aksi takdirde Orta ve Doğu Karadeniz'de olduğu gibi acı faturaların ödenmesi kaçınılmazdır (s. VII). Ne yazık ki bu coğrafi bölge hakkında Türk araştırmacılar yeterince araştırma yapıp eserler ortaya koyamazken yabancı bilim adamları yanlı ve yanlış bilgilerle dolu çalışmalarını yayımlayarak tarihi gerçekleri çarpıtmaktadırlar.

Kitabında Anadolu'da ilk Türkleşen bölgenin Doğu Karadeniz olduğunu vurgulayan Demir, özellikle Trabzon'un bir Türk yurdu olduğunu ve Kuman/Kıpçak, Peçenek başta olmak üzere birçok Türk boyunun bu toprakları yurt edindiğini dile getirir. Yazar bölgedeki misyonerlik faaliyetlerine de kısaca değinerek burada yapılan kimi çalışmaların amaçlı ve kasıtlı olduğunu iddia eder.

* Yard. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Trabzon 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin 1461'den önce de bir Türk yurdu olduğu gerçeğini delilleriyle beraber ortaya koyma"nın amaçlandığı bu eser, Sunuş, Ön Söz, Giriş, Sonuç ve Değerlendirme, Kaynaklar, Dizin dışında Tarih, Etnik Yapı, Dil ve Kültür olmak üzere dört ana bölümden oluşuyor.

Giriş'te, dil, tarih ve kültür birliğinin Türkler arasındaki en önemli bağlar olduğuna dikkat çekilerek Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin de bu birliğin bir parçası olduğu belirtiliyor.

Kitaptaki en hacimli bölüm, bölgenin tarihinin M. Ö. 3000 yılından günümüze kadar ele alındığı ilk bölümdür. Gerek batılı tarihçilerin Türklerin Anadolu'ya geliş tarihlerini 1071 olarak gelenekleştirmeye çalışmaları gerekse kanıtların azlığı, Anadolu'da Selçuklular öncesi Türk tarihi konusuna Türk tarihi ve dili çalışmalarında yeterince yer verilmemesine sebep olmuştur (s. 1). Bu eksikliği fark eden Demir, Türkiye'de Türklerin varlığının M.Ö. 3000 yıllarına kadar indiğini ifade ederek Kutlar/Gutlar, Kaslar/Gaslar, Kurlar/Gurlar, Kimmerler ve Sakalar/İskitler'in Karadeniz'in güneyinde yaşadığı bilinen ilk Türk kavimleri olduğunu dile getirmiştir. Komarlar/Kumarlar, Hunlar, Bulgarlar, Alanlar, Sabarlar/Sabirler, Hazarlar, Macarlar, Uzlar, Avarlar, Karluklar, Kumanlar/Kıpçaklar, Kırgızlar, Peçenekler bölgede yaşamış öbür Türk kavimleridir. Bu bölümde adı geçen toplulukların yaşadıkları yerler haritalar üzerinde de gösterilmiştir.

Anadolu'ya gelir gelmez Trabzon ve yöresini ele geçiren Anadolu Selçuklu Devletinin bölge üzerindeki hakimiyetinin kısa sürdüğünü belirten yazar, aynı devlet zamanında kurulan ve çoğunlukla bu devlete bağlı kalan Saltuklu Beyliği, Danişmendli Beyliği ve Mengücek Beyli-

ğinin bölgede zaman zaman söz sahibi olduklarını anlatmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan Türk Beyliklerinden olan Eratnalılar, Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti, Hacıemiroğulları Beyliği, Akkoyunlular, Taceddinoğulları Beyliği, Şebinkarahisar Emirliği ve Erzincan Emirliği bölgeyi ele geçirmeye çalışan beyliklerdir.

Bölgedeki Türk hakimiyeti, özellikle Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Trabzon'u fethetmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu sayesinde devam etmiştir. Bugün ise bu bölge Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisindedir. Bölümün sonunda Demir, Orta ve Doğu Karadeniz'in merkezi hükmünde bulunan Trabzon şehrinin konumuna, yeryüzü şekillerine, akarsularına, iklimine, bitki örtüsüne ve nüfusuna dair bilgiler verir.

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşamış Türk topluluklarının varlıklarını ispatlayan en bariz göstergeler bazı yer adları ve kelimelerdir. Demir, bölgedeki Türk topluluklarından bahsederken onların yöreye miras bıraktıkları bu yer adlarına ve kelimelere de değinerek hem ad bilimine hem de etimolojiye katkıda bulunmuştur. Yerleşim birimlerinin bazıları günümüzde de bu adlarla anılmakta, bu topluluklardan hatıra olan kelimelerden bir kısmı ise ya yazı dilinde ya da Anadolu ağzlarında hâlâ kullanılmaktadır. Bazı tarihî kayıtlarda bu Türk topluluklarına ait kişi adları da yer alır. Bir kısım mezarlıklar, Karadeniz ağzlarındaki bazı özellikler adı geçen Türk topluluklarının bölgedeki varlığını kuvvetlendiren kanıtlardandır.

Trabzon ve yöresinin etnik yapısına değinilen ikinci bölümde, Türkiye'nin Türkleşen ilk bölgelerinden biri olan bu coğrafyanın etnik yapısını, büyük oranda Kuzey Türklüğünün ve Oğuz boylarının oluşturduğu üzerinde durulur. Oğuz boyları arasında ise Çepni, Bayındır, İğdir, Kınık, Salur, Yrva ve Yüreğir sıralanır. Demir bu bölümde, bölgenin Osmanlı

İmparatorluğu topraklarına katılmadan önceki halkını, bazı bilim adamlarınca öne sürüldüğü üzere Rumların değil, çeşitli misyonerlik faaliyetleri sonucu Hristiyanlaştırılmış Türklerin oluşturduğuna dikkat çeker. Tarihi kayıtlar, bu kayıtlardaki kişi isimleri, Türkçe zanaat ve meslek isimleri, tahrir defterlerinde yazılanlar, kilise kayıtları, bölgeyi ziyaret etmiş seyyahların sözleri, burada konuşulan dillerin Türkçe, Arapça, Farsça ve Ermenice olarak kaydedilmesi, Trabzon ve çevresinde Rumca yazılmış dikkate değer herhangi bir anıt ya da kitabenin bulunmaması, Trabzon il merkezi dışında Rum mezarlığına rastlanmaması bunu desteklemektedir.

Üçüncü bölüm bölgenin dil özelliklerine ayrılmıştır. Bu bölümde Demir, yaptığı saha araştırmaları, gezi, gözlem ve incelemeleri sonucu "Birinci Ağız Yöresi" ve "İkinci Ağız Yöresi" olarak ikiye ayırdığı Trabzon ve yöresi ağızlarının özelliklerini ele almıştır. Birinci ağız yöresi büyük oranda Çepni ağzı özelliklerini taşımaktadır. İkinci ağız yöresinin en belirgin özelliği ise "Oğuzlardan önce bu bölgeye gelip yerleşen Türk boylarının (Hunlar, Bulgarlar, Kumanlar/Kıpçaklar, Peçenekler, Kırgızlar, ...) ağzı özelliklerinin hâlâ yaşıyor olmasıdır" (s. 104). Bu özelliklerden bazıları kelime başındaki k- ve t- ünsüzlerinin korunması, ç->ş-, -g-/g->-v/-v- değişimleri, şahıs zamirlerinin bular, olar, şular biçiminde söylenmesidir. İkinci ağız yöresi bu bölümde, ünlüler, ünsüzler, yapım ekleri, çekim ekleri, zamirler, sıfatlar, zarflar, zaman çekimleri ve cümle bakımından değerlendirilmiştir. Ağzı araştırmaları için Trabzon'da derleme yapılan yerler ve Trabzon ili ağzı yörelerine ait olmak üzere iki harita da üçüncü bölümün sonuna eklenmiştir.

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bazı kültür özelliklerinin incelendiği kısım ise dördüncü bölümdür. Bu bölüm bölgede yaşayan beş farklı Türk kültürü unsurunun incelendiği beş alt başlıktan oluşuyor: "Kurt Dede ve Tarihi Bağlantısı",

"Horan", "Kemençe", "Serender" ve "Ahşap Camiler". Bu bölümde anlatılan konuların sonuna konuyla ilgili çeşitli fotoğraflar eklenmiştir.

Bölgedeki Türk varlığını gösteren kanıtlar arasında yörede hâlâ devam eden bazı Orta Asya kökenli Türk kültürü unsurları vardır. Bunlardan biri Kurt Dede motifidir. Demir, Trabzon yöresinde yaptığı alan araştırmaları sırasında "dedenin dedesinin dedesinin dedesi..." ya da "daha önceki dedeler" yani "en eski dede" anlamında "Kurt Dede" kelimesinin kullanıldığını tespit etmiştir (s. 115). Bazı efsanelere göre Türkler kurttan türemişlerdir. Bu yüzden kutsal bir varlık olarak kabul edilen ve Türk tarih ve kültüründe özel bir öneme sahip olan kurt motifi, Trabzon ve yöresinde canlılığını sürdürmektedir.

Bu bölümde değinilen Türk kültürü unsurlarından biri de horan/horon (foron)dur. Hora, horom/horum biçimlerinde de görülen kelimenin kaynağı kasıtlı ya da kasıtsız olarak Yunanca, Rumca, Farsça, Gürcüce gibi farklı dillerde aranmıştır. Demir'e göre kelime, "düzenle-, sırala-, yerleş-" anlamındaki Türkçe or-filinden türemiştir. Fîilin ön sesinde h-ünsüzü türemiş (hor-), daha sonra bu fiil, fiilden fiil yapma eki -A (hora-) ve fiilden isim yapma eki -n'yi (horan) almıştır. Ya da hor- fiiline, fiilden isim yapma ekleri -A (hora) veya -m (horum) getirilmiştir. Yazar geleneksel Türk halk danslarının en önemlilerinden biri olan horanın coğrafyası, giysileri, temel kuralları, biçimleri, yörelerdeki türleri ve terimleri konusunda da bilgi verir.

Orta ve Doğu Karadeniz'de yaygın olarak kullanılan kemençeye de bu bölümde yer verilmiştir. Bu çalgı Orta Asya'dan iklik > ığlığ > yiğliğ > cığlığ > cili/cilili adıyla gelmiş, daha sonra bölgede kemençe olarak adlandırılmıştır (s. 140). Demir, kemençe kelimesinin kaynağından bahsederken Farsça kemânçe veya Farsça kemân ve Türkçe -çe ekinden oluştuğu

düşünülen kelimenin, yandan bakıldığında gemiye benzediği için kemeçe>kemençe biçiminde de düşünülebileceğini ifade eder. Yazar, kemençenin coğrafyasına, yapılışına, ve terimlerine de değinir.

Serender yapı biçimi, dördüncü bölümde üzerinde durulan konulardan biridir. Kaynağının Seyhan-Altay bölgesinde bulunan bir anıta ve Sibiryaya, Uygur Türklerinin mimarisine dayandığı düşünülen serendi/serender yapı biçimi, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yiyeceklerin kurutulması, depolanması ve korunması amacıyla uzun yıllardır yaygın olarak kullanılmaktadır. Demir, bu yapı biçimine adını veren serendi/serender kelimesinin seren direği/tireği kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğunu iddia eder. Kelimenin seren, serende, serenti, serenter, serentir, serentire gibi farklı kullanımları mevcuttur. Bu bölümde, serender yapı biçiminin ve serender kelimesinin kaynağı yanında bu mimarî tarzının coğrafyası, yapılışı ve terimleri hakkında da bilgiler bulmak mümkündür.

Dördüncü bölümün son konusu ahşap camilerdir. XX. yüzyılın başlarına kadar yapılmaya devam edilen bu camilerin kaynağının da serenderde olduğu gibi Orta Asya olduğunu vurgulayan Demir, ahşap camilerin coğrafyası, araştırma yapılan ahşap camiler, bu camilerin yapılışı ve bunlarda öne çıkan bazı motifler ve tarihî alt yapıları ile ilgili bilgi verir. Ahşap camilerde görülen motifler Türk süsleme sanatının en güzel örneklerindedir.

Demir, Trabzon ve yöresinin kültür yapısının bu beş unsutla sınırlı olmadığını belirterek ilerde yapacağı daha kapsamlı yayınlarla kültür unsurları ile ilgili daha geniş ve ayrıntılı bilgiler vereceğini açıklar.

Çalışmanın sonuna, kitapta geçen özel adların yer aldığı bir Dizin eklemiştir. Bu dizin çalışmadan yararlanmayı kolaylaştırmaktadır.

Necati Demir bu eserinde, yaklaşık on yıldır bölgede yaptığı alan araştırmaları sonucunda elde ettiği bilgi ve birikimi,

yerli ve yabancı birçok kaynağı da inceleyerek okurlara sunmuştur. Demir'in ulaştığı bilgiler, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin çok eski tarihlerden beri bir Türk yurdu olduğunu açıkça göstermektedir. Orta ve Doğu Karadeniz'deki Türk tarihi, dili ve kültürünün birlikte ele alındığı bir eser olan bu çalışmanın, ilgili disiplinlere olduğu kadar ulusal bilince de büyük katkısının olacağı şüphesizdir.

KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE EDATLAR

Birol İpek*

Ercan Alkaya, *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, Manas Yayıncılık / 17,
Elazığ 2007, 759 s

Edatlar, tek başlarına anlamları olmayan fakat cümle içinde kullanıldıklarında bir anlam ifade eden kelime türleridir. İfade imkânı dilin bir zenginliğidir. Edatlar da dile ifade gücü ve nüans kazandıran sözcük türleridir. Tarih boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Türk dilinde sayısız edatlar kullanılmıştır. Bunların tespit edilmesi sınıflandırılması çeşitli şekillerde işlenmesi ses, şekil bilgisi açt-

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Öğretmeni.